

Citation:

J.H.A. Logemann, Levensbericht J.H. Boeke, in:
Jaarboek, 1956-1957, Amsterdam, pp. 244-252

HERDENKING

VAN

J. H. BOEKE

(15 november 1884—9 januari 1956)

Julius Herman Boeke werd geboren op 15 November 1884 te Wormerveer als zoon van een doopsgezind predikant. Zijn vader werd enkele jaren later te Amsterdam beroepen, waar Boeke zijn lager en middelbaar onderwijs (aan het Barlaeus Gymnasium) ontving. Na zijn eindexamen liet hij zich in 1903 inschrijven als student in de faculteit der letteren aan de Gemeentelijke Universiteit. Inderdaad legde hij in 1906 zijn candidaatsexamen af in de Nederlandse letteren, maar het was hem intussen duidelijk geworden, dat deze studie hem geen bevrediging kon schenken. Het stond de student Boeke nog helemaal niet scherp voor de geest wat hij van zijn leven maken wilde, nog minder uiteraard waarheen het leven hem voeren zou. Maar hij wist althans, waar voor hem het tekort lag in zijn aanvankelijke keuze. Wat hem boeide was het sociale aspect van het leven. Ware zijn jeugd in deze tegenwoordige tijd gevallen, hij zou wellicht lang gearzeld hebben tussen de faculteit der economische en die der politieke en sociale wetenschappen. Thans stond hem practisch maar één weg open. Hij zwaaide om naar de rechten. Binnen acht maanden deed hij zijn candidaatsexamen en op 7 juli 1909 legde hij het doctoraalexamen af in de staatswetenschappen. Hij had haast gemaakt, maar zijn examenresultaten verrieden dan ook niet, dat hij nog eens in toga achter de groene tafel zou plaats nemen.

Wat brengt de Amsterdamse predikantszoon ertoe om nu zijn belangstelling naar Indië te wenden? In 1908 en 1909 verschenen de twee deeltjes van J. C. Kielstra's Koloniale Staathuishoudkunde. Zeer waarschijnlijk heeft Boeke daarvan kennis genomen.

J. H. BOEKE
(15 november 1884—9 januari 1956)

Hij kan er moeilijk iets anders uit hebben geleerd, dan dat Pierson's staathuishoudkunde met huid en haar op de Indische samenleving van toepassing kon worden geacht. Welk instinct heeft hem gewaarschuwd, dat hier heel andere dingen te ontdekken waren? Hoe dan ook, hij wil voor zijn promotie naar Leiden, maar hoe onzeker zijn tasten dan nog is blijkt wel uit het feit, dat hij zich wendt tot de Islamoloog Snouck Hurgronje. Snouck verwijst hem naar van Vollenhoven, de man wiens proefschrift zijn naam als volkenrechtsgeleerde heeft gevestigd, van wiens standaardwerk over Het Adatrecht van Nederlands Indië de eerste afleveringen zijn verschenen, maar die ook een doctoraat in de staatswetenschappen op zijn naam heeft staan. Van dat ogenblik af gaat het snel. Binnen negen maanden werkt Boeke zich door de rijstebrijberg van de literatuur over de opvolgende, dusgenaamde koloniale stelsels, dat zijn de diverse stelsels van economische politiek op Nederlands Indië toegepast; door die andere rijstebrijberg van de verslagen der Mindere Welvaarts Commissie, chaos van gegevens van zeer verschillende waarde over de sociale en economische toestand van Java omstreeks 1903; en door de voornaamste ethnologische werken. En uit dit empirische materiaal — niet allemaal van het beste en steeds fragmentarisch, maar dat is Boeke's schuld niet — verrijst hem het beeld van een samenleving van gans andere structuur en met gans andere waardemaatstaven dan onze westerse. Een samenleving, waarin de mens daarom op economische prikkels veelal op andere wijze reageert, dan men in een westerse samenleving mag verwachten. Bovendien is deze „inlandse maatschappij”, zoals zij in de wetenschappelijke terminologie van die tijd heet (waarin zeker geen discriminatie steekt) blootgesteld aan de politiek en economisch dominerende invloed van vreemdelingen, die leven naar het patroon van een andere structuur en naar andere waardemaatstaven en de ontmoeting van die twee diepgaand verschillende groepen scheidt problemen, die in deze vorm en althans in deze intensiteit zich in het waarnemingsveld van onze in het westen geboren en getogen economische wetenschap niet voordoen.

Omdat men dus bij de studie van deze, later door Boeke als dualistisch gekenschetste samenleving moet uitgaan van andere vóóronderstellingen omtrent de menselijke reacties op economische prikkels stelt hij de noodzaak van een afzonderlijke wetenschap, die der „Tropisch Koloniale Staathuishoudkunde”, met welke programmatische titel hij zijn proefschrift doopt. Op 7 juli 1910 volgt zijn promotie; van Vollenhoven is zijn promotor.

In september 1910 vertrekt Boeke naar Nederlands Indië, als ambtenaar ter beschikking gesteld van de Gouverneur Generaal, maar welke werkring hem daar wacht is nog onzeker. Op raad van vrienden koos hij de hem aangeboden plaatsing bij de Algemene Secretarie, het bureau van de Landvoogd. Langer dan enkele maanden hield hij het daar niet uit. De secretarie kon men horen beschrijven òf als een papierwinkel, òf als een boeiende waarnemingspost. Boeke's temperament zag de papierwinkel en de onzelfstandigheid. Hij vluchtte naar een betrekking als leraar aan het gymnasium Willem III te Batavia. Het ambt geeft hem gelegenheid tot studie, hij schrijft over het volkskredietwezen. Nochtans, het biedt hem geen mogelijkheid tot empirisch onderzoek, noch tot actieve deelname aan het sociaal-economisch beleid. Zijn weg is pas gebaad, wanneer het hem gelukt in oktober 1914 ter beschikking te worden gesteld van de waarnemend adviseur van het volkskredietwezen. Vijftien jaar lang zal hij aan deze tak van overheidszorg verbonden blijven, sedert 1919 in de hoogste functie van adviseur voor het volkskredietwezen en coöperatie.

Bij alle Nederlands Indische welvaartsdiensten, die vooral in het tweede en derde decennium van de twintigste eeuw tot ontwikkeling kwamen, is een periode van enthousiasme voor de zakelijke bijdragen, die zij aan de ontwikkeling der inheemse samenleving dachten te kunnen leveren, gevolgd door teleurstelling en — dank zij deze teleurstelling — door kritische bezinning op de functie, die hun actie in het gegeven sociale milieu kon vervullen. Voor het volkskredietwezen en het coöperatiewezen heeft dit proces goeddeels onder de doelbewuste leiding van Boeke zich voltrokken.

Dat naast de in de inheemse sfeer volmaakt steriel gebleven Algemene Regeling (naar Nederlands patroon) op de Coöperatieve Verenigingen van 1915, in 1927 een vruchtbare Regeling Inlandse Coöperatieve Verenigingen kwam te staan, is in het bijzonder Boeke's werk geweest.

Intussen had ook de wetenschap bij herhaling een beroep op Boeke gedaan. In 1919 wees hij zowel een buitengewoon hooglerarschap in de Tropische Staathuishoudkunde te Leiden als een gewone leerstoel te Rotterdam in de Koloniale Staathuishoudkunde van de hand. Hij wilde de gelegenheid niet prijs geven tot eigen waarneming en om mee te werken — zoals hij schreef — „aan de economische weerbaarmaking van de inheemse bevolking en mede te zoeken naar de wegen, waarlangs dit doel bereikbaar is”. Deze bezwaren golden niet tegen de aanvaarding — als hij deed, maar zelfs dat niet zonder aarzeling — van het buitengewoon hooglerarsambt in de Staathuishoudkunde en de Statistiek aan de Rechtshogeschool te Batavia in 1924. Slechts kort zou hij als docent daar werkzaam zijn. Zijn colleges vingen eerst aan in het academiejaar 1926/1927; na het volgende jaar reeds vertrok hij voor een studie van het coöperatiewezen naar India en vandaar met verlof naar Nederland. In die tijd bood Leiden hem wederom de leerstoel aan in Tropisch-Koloniale Staathuishoudkunde (later omgedoopt in Oosterse Economie) en ditmaal aanvaardde hij, mede door gezinsbelangen daartoe gedrongen. Op 16 januari 1930 oreeerde hij over Dualistische Economie.

Thans vangt een periode aan van ongestoorde wetenschappelijke werkzaamheid. Hij betreft ook andere landen dan Indonesië in zijn studieveld, met name ook India en Japan. Hij publiceert veel, zoals hij ook tevoren gedaan had, maar hij overhaast zich niet. Pas in 1940 verschijnt de eerste druk van zijn hoofdwerk, toenmaals geheten Indische Economie, sedert de derde druk van 1951 gedoopt Economie van Indonesië. De vijfde druk, „grondig herzien en opnieuw doordacht” kon hij nog in 1955 zien in het licht treden.

Boeke zelf is het, die deze rustige levensgang doorbreekt.

Natuurlijk doet hij mee aan het Leidse verzet. Maar hij gaat op eigen hand een stap verder. Zijn verachting voor het Nazi-regime brengt hij tot uitdrukking in een bijtende brochure over „Nationaal socialistische staathuishoudkunde”, die hij in de lente van 1941 openlijk onder zijn eigen naam en op eigen kosten doet verschijnen. Hij wordt door de bezetter opgepakt, uit zijn ambt ontslagen en, afgekeurd voor het strafkamp Buchenwald, komt hij bij de groep der Buchenwaldse gijzelaars terecht, die de hele oorlog door een vrij redelijke behandeling blijft ondervinden. Aan de gijzeling komt een eind op de dag van de slag om Arnhem, maar het Leidse leven wordt weldra opnieuw onderbroken, omdat Boeke zich beschikbaar stelt om de universiteit van Indonesië weer op gang te brengen. Met onverzettelijke energie wijdt hij zich aan deze taak, tot een noodlottige aanrijding hem voor maanden buiten gevecht stelt, voor jaren invalide maakt en zijn terugkeer naar Leiden forceert. Desondanks neemt hij het Leidse ambt weer op zich, vervult in de cursus 1951/1952 het rectoraat, om ten slotte op 19 september 1955 met pensioen te gaan wegens het bereiken van de 70 jarige leeftijd. Waar een opvolger vooralsnog ontbreekt aanvaardt Boeke een leeropdracht en niemand, die eraan twijfelt, dat hij nog in zijn volle kracht staat. Dan, plotseling, de kortstondige ongeneeslijke ziekte en op 9 januari 1956 komt het onverwachte einde.

Met zijn stelling, dat het nodig is om naast de gangbare theoretische staathuishoudkunde een zelfstandige wetenschap van de tropische economie te plaatsen, heeft Boeke in zijn proefschrift een strijd ontketend, die tot op de dag van vandaag nog niet tot rust is gekomen. Zijn stelling was, zeer kort weergegeven, dat een der uitgangspunten van de westerse economie is, dat elke mens steeds onbevredigde economische behoeften kent en bereid is voor de bevrediging daarvan zich inspanning te getroosten; dat echter deze hypothese voor de oosterse maatschappij niet zonder meer opgaat. In de tweede plaats verkondigt hij reeds in zijn proefschrift — en deze stelling krijgt later steeds groter nadruk — dat in bevolkingskoloniën gelijk Nederlands Indië twee aan elkaar

vreemde sociaal economische systemen, dat der autochtonen en dat der westerse overheersers, elkaar ontmoeten en dat zulks problemen meebrengt van een kwalitatief ander karakter, dan die waarmee de westerse economische wetenschap zich bezig houdt. Het postulaat van een afzonderlijke wetenschap der oosterse economie is bestreden, maar Boeke is bij zijn overtuiging gebleven. Het ligt geheel buiten mijn bevoegdheid om over het strijdpunt te oordelen. De economische wetenschap is, hetgeen ook Boeke niet ontging, stellig niet meer die, waarmede hij in 1910 te maken had. Maar zelfs al zou zij met haar huidig apparaat in staat zijn ook de verschijnselen van de dualistische samenleving te bevatten, dan ligt hier toch zeker een afzonderlijk studieveld van geheel eigen geaarde gedragspatronen. Terecht mocht Boeke wijzen op de talrijke teleurstellingen, die de welvaartspolitiek in het economisch effect van haar maatregelen ondervond. Daarom is het ook onjuist deze problematiek te verwijzen naar de sociologie. Het is de taak van de econoom en van niemand anders om te bepalen, wat het economisch effect van bepaalde handelingen in een bepaald milieu zijn zal. Daarom is het Boeke's onvergankelijke verdienste, dat hij als eerste het economisch gedrag van de oosterse en van de dualistische samenleving aan een wetenschappelijke analyse heeft onderworpen. Als studieterrein en als leervak heeft hij voor de oosterse economie een taak aangewezen, die ook heden niet straffeloos kan worden verwaarloosd, juist door de econoom. In zijn „Oosterse Economie” heeft hij aan deze studiën een basis gegeven en uitgangspunt voor verdere ontwikkeling, die voor goed zijn betekenis voor de wetenschap bepaalt.

Het gemis aan economische behoeften van de oosterse dorping noemt Boeke in zijn proefschrift „de draad, die overal doorheen loopt, de grondtoon van het hele verdere betoog”. Indien de individualiteit van de dorping niet kan worden losgewikkeld uit zijn remmende sociale omgeving, dan zijn alle welvaartsmaatregelen tot onvruchtbaarheid gedoemd. Aan de opwekking van persoonlijk initiatief wil hij de kredietverlening en het coöperatieve dienstbaar gemaakt zien.

Op die prealabele voorwaarde voor alle welvaartspolitiek legt hij volle nadruk in zijn bekende rede van 1922 in het Indisch Genootschap over „Auto-activiteit naast autonomie” en wederom in een Bandungse lezing van 1927 over „Het zakelijk en het persoonlijk element in de koloniale welvaartspolitiek”. Reeds in zijn dissertatie had hij neergeschreven: „Alleen door de structuur, beginselen en gebruiken van inlandse *gemeenschappen* te wijzigen kunnen wij blijvende invloed op de individuen uitoefenen” en had hij gesteld, dat niet de vreemdeling, met name niet de koloniale overheerser in staat is het volk op de nieuwe weg voor te gaan, maar „het voorbeeld en de medewerking van de meer ontwikkelden zijner eigen maatschappij”. Hij herhaalt in 1927, dat een persoonlijke welvaartspolitiek „zich buiten het (dorps)verband (zal) hebben te houden” en dat zij bovenal haar kracht zal hebben te vinden „in het voorbeeld en de medewerking van de besten uit de eigen bevolking”.

Op een dezer punten brengt de reis naar India belangrijke wijziging in Boeke's denkbeelden. Hij maakt er kennis met en raakt er enthousiast voor wat toenmaals rural reconstruction werd geheten en tegenwoordig vooral wordt aangeduid als community development. Had hij tot dusverre het dorp als het ware afgeschreven, èn omdat zijn communale structuur de ontplooiing van het individu niet gedoogde, èn omdat zijn organisatie tot willoos instrument van westerse bestuurspolitiek was gedenatureerd, in 1931 spreekt hij opnieuw in het Indisch Genootschap, nu over „Dorpsherstel” en bepleit hij „een politiek, die erop gericht is de dorpsgemeenschap als eigen, oosterse gemeenschap te herstellen en die niet uitsluitend, zelfs niet in de eerste plaats, economisch mag zijn”. Waarom? Omdat hij van het binnendringen van het westerse maatschappijpatroon in de oosterse dorpsamenleving slechts onheil heeft gezien en slechts onheil verwacht. In plaats daarvan wil hij erkenning van het blijvend dualistisch karakter, met herstel van het zelfvertrouwen en de zelfwerkzaamheid in het oosterse dorp, als een gemeenschap, die de dorpeling begrijpt, die hij wil en waarvoor hij zich verantwoordelijk voelt.

Boeke's inzichten voorspellen — terecht of ten onrechte, dat vermag ik niet te beoordelen — geen westerse welvaart voor de oosterse massa's. Slechts een moeizame worsteling om eigen wezen te hervinden in een wereld, waarin de westerse aantasting der oude oosterse samenleving evenmin ongedaan is te maken, als zij hem in staat schijnt tot volledige verwestersing te leiden. Hij ziet immers de overbevolking van het platte land; de hopeloze versplintering van het grondbezit; de onmogelijkheid om de bevolkingsquanta, die de landbouw bij sanering zou moeten afstoten, in de industrie onder dak te brengen; de zwakke koopkracht van de binnenlandse markt voor de produkten dier industrie. En op de bodem van dit alles het feit, dat elke welvaartstoename beantwoord wordt door een onstuitbare bevolkingsgroei.

Dit alles schijnt hem een ondoorbreekbare impasse op de weg naar een westerse levensstandaard. Hij beseft, dat dit pessimisme niet te verwerken valt voor de omhoogstrevende leiders der jonge volken van Azië en Afrika; dat het onwelkom is aan hen, die in het Westen uit humanitaire of politieke oogmerken van een groot-scheepse steun aan achtergebleven landen spoedige resultaten verwachten. Anderzijds ontbreekt het hem niet aan internationale erkenning, onder meer blijkende uit de talrijke uitnodigingen tot het uitzetten van zijn opvattingen op internationale congressen. En zo wordt ook zijn laatste grote openbare rede, zijn rectorale oratie van 1952, wederom „Dorpsherstel” gedoopt, een oratio pro domo in de beste zin van het woord. Want deze pessimist — in boven omschreven zin — heeft nooit iets anders willen doen en ook nooit anders gedaan dan bouwen, gedreven door innerlijke inspiratie en een onwrikbaar verantwoordelijkheidsgevoel. Wetenschappelijke onkreukbaarheid deed hem zijn leven lang vasthouden aan hetgeen hij tot slot van zijn proefschrift neerschreef, „dat bevredigende resultaten niet worden verzekerd door vertrouwend optimisme, maar alleen door aanvaarden van alle, zelfs van de minst welkome gegevens der werkelijkheid”.

Boeke was naar buiten een vriendelijk, maar gesloten man. Hij bezat een verzekerdheid, die geen hooghartigheid was, maar

de rechtlijnigheid van een man, die nooit anders dan de waarheid placht te zoeken. Rechtlijnigheid, gestut door karaktervastheid, die hem drong de brochure te schrijven over de nationaal socialistische staathuishoudkunde en die hem onbezweken deed stand houden onder het verwijt van koloniaal conservatisme, gericht tegen hem, die een baanbreker was.

J. H. A. LOGEMANN.